

ŠTĚPÁN VLAŠÍN

VÁCLAVKOVA EDICE RENESANČNÍCH ROZPRÁVEK

Ve své monografii o Bedřichu Václavkovi, vydané r. 1979 v melantrišské edici Odkazy, věnoval jsem — pro značný rozsah Václavkovy činnosti — jen velmi malou pozornost jeho průkopnické edici Historie utěšené a kratochvilné z roku 1941.¹ Vracím se k ní proto touto studií.

Václavek pracoval na edici Historií v prvních letech okupace, kdy žil v Praze v ilegalitě. Nemohl ji už vydat pod vlastním jménem, vydání umožnil Lumír Čivrný, básník a překladatel, který statečně zapůjčil pro knihu své jméno. Výbor, i když dosti rozsáhlý, téměř čtyřsetstránkový, mohl přinést jako celek jen drobnější prózy — a k těm doplnit ukázky z rozsáhlejších děl. Václavek přitom vybíral ucelená místa povídkového charakteru — a celkový obsah díla naznačil buď v úvodní poznámce, v závěrečném dopovězení nebo v poznámkovém aparátu, kde je o každém díle stručně uvedeno, odkud látka pochází, připomenuta známá česká vydání a také kdo se jednotlivou rozprávkou nebo lidovým čtením odborně zabýval.

Zvláštním problémem byla jazyková úprava. Na přání vydavatelství podnikl Václavek úpravu textu pro širší čtenářský okruh. Sám ji v závěrečných Poznámkách charakterizuje: „V podstatě jde o úkol podobný úkolu překladatelskému. Snažili jsme se, aby text námi upravený vyjadřoval smyslem původní obsah, ale nešlo nám o ryze filologicky přesnou reprodukci novočeskou. Naším cílem bylo, aby prostý čtenář věci rozuměl a aby jej archaismy při nímání textu co nejméně rušily. Kromě těchto dvou zřetelů bylo však naší snahou měniti na textu co nejméně.“²

Václavkova předmluva zabírá plných 25 stran a přináší první soustavné zmapování české beletrie 16. a 17. století, která — jak hned v úvodní větě konstatuje — „došla dosud jako celek málo povšimnutí.“ Příčinu shledává Václavek v zájmu českých literárních historiků především o poznání myšlenkového a náboženského vývoje svého národa. Jako svého předchůdce uvádí Václavek kromě V. B. Nebeského především Bedřicha Viléma Spiesse (Píseckého), který v řadě časopiseckých studií z šedesátých let se renesančními rozprávkami zabýval a pomýšlel na jejich vydání. Srovnávací literární historikové Jan Máchal, Jiří Polívka a Václav Tille je zkoumali v souvislosti se studiem lidových tradic. Jako cizí prameny uvedl Václavek dílo F. Bobertaga Geschichte des

Romans (1881), kde se najde poučení o typech prózy v 16. a 17. století, ke knížkám lidového čtení pak L. Mackensena Die deutschen Volksbücher (1927).

Význam renesanční prózy v českém kontextu shledává Václavek v tom, že vedle obnovení starších látek, už dříve známých a oblíbených, přinesla nové povídkové náměty, z nichž některé se díky častým tiskům dostaly až do ústní lidové tradice. Spojuje vývoj prózy v 16. a 17. století s nástupem měšťanstva — a podtrhuje vliv rozšíření knihtisku, který „bere literaturu, dosud šířenou většinou jen opisy, z rukou šlechty a dává ji v tištěné knize do rukou nejširších vrstev měšťanstva.“³

Jako přechodného jevu všímá si Václavek prozaického románu rytířského (vystřídal veršovaný epos) a měšťanského románu ze šlechtických kruhů. V obou spatřuje „výtvořiny kulturního přechodu, v němž se projevuje na jedné straně vnitřní rozklad odumírající kultury dvorské, feudální, a na druhé nový životní pocit nezformované ještě kultury měšťanské, často v paradoxním smíšení. I tam, kde čerpá látku z obdivovaného světa feudálního, dostává tato nová próza drsný, občanský oděv a je podřízena principu měšťanské účelnosti“.⁴

Cizí látky dostávají národní formu a začíná se již také objevovat první zpracování látek domácích. Především však zdomácní v evropské beletrii náměty orientální, hlavně indické a arabské. Roli prostředníka hraje, vedle tradičních už sbírek příkladů pro kázání, tzv. exempel (zvláště Gesta Romanorum), nově próza francouzská a především italská renesanční novela, zejména Boccacciova, která dodává námětům klasickou formu novely. V ní se dovršuje vymanění beletrie ze svazku s ostatními funkcemi, hlavně s náboženskou a výchovnou. Druhým rozšířeným žánrem byla drobnější facietie, navazující na tradici ezopských bajek. Přichází rozkvět satirické literatury nastavující zrcadlo době, oblíbenou postavou prózy se stali blázen a šašek.

U nás byl zájem o zábavnou prózu dlouho v područí náboženských konfliktů, nástup renesance přerušila a brzdila reformace a snahy protireformační. Ale přece se k nám ve třech proudcích dostávají látky renesanční beletrie: nejprve je přináší italská renesanční novela (už v době Karla IV., kdy pražský císařský dvůr byl centrem humanismu za Alpami), pak romány z rytířského prostředí, které přecházejí z Francie přes Německo, a posléze německé měšťanské náměty — Faust, Fortunatus, Enšpígl. S tímto třetím proudem souvisí jediná původní česká látka, Paleček.

Když takto Václavek načrtl marxistické pojetí vzniku rané měšťanské literatury, připojil úvahu o otázce původnosti této prózy. Její náměty sice pocházejí z jiných literatur, ale tvůrčí originalita byla v té době chápána jinak než dnes: „Tvořit znamenalo tehdy nejen u nás, nýbrž v celé Evropě dát látce, která jako společný středověký statek patřila všem národům, národní básnickou formu. I jedinečný Boccacciův Dekameron dal jenom klasickou formu látkám, které byly namnoze již po staletí známé. A v tomto smyslu tvoří tato próza neodlučnou součást naší literatury, tím spíše, že její znárodnění pokročilo zčásti časem až k úplnému zlidovění.“⁵

Další problém, který Václavek řeší, se týká hranic beletrie 16. a 17. století. Přechod mezi nábožensky vzdělavatelnou prózou a vlastní beletrii nebyl tehdy zřetelný — „krásná próza se často halí v mravokárný háv náboženský, do náboženských výkladů však proniká současná živelná záliba pro vyprávění příhod“.⁶ Na takovém přechodu stojí např. mravokárný spis Rvačovského

Masopust, který představuje kališnickou fázi využití exempl. Jiným přechodným útvarem jsou různé satirické předpisy pro pijáky, grobiánské řády, parodie lékařských předpisů a právnických rozhodnutí. I z nich Václavek vybíral, pokud se v nich vyskytly beletristické prvky, např. z Frantových práv.

Spodní časovou hranici renesanční beletrie nachází Václavek s přihlédnutím k látkám rozšířeným už v době Karla IV. — odvolává se na antologii Jana Vilikovského *Próza z doby Karla IV.* (1938). Nedodržuje však oddělení striktně, je si vědom, že některé povídky šířené v opisech už v 15. století našly v období knihtisku znovu oblibu a rozšíření, např. *Griselda*, *Jovian*.

Výběr začíná Václavek třemi povídkami z *Kroniky sedmi mudrců*, látky původně indické, velmi oblíbené a často překládané, vyskytující se u všech slovanských národů. Z *Kroniky sedmi mudrců* pochází i později samostatně rozvíjená a vydávaná *Kronika utěšená a kratochvilná o jednom znamenitém rytíři jménem Alexandrovi*. Motiv o nerozlučném přátelství dvou k nerozeznání si podobných rytířů známe ze *Zeyerova Románu o věrném přátelství Amise a Amila*.

Exempla zastupují ve Václavkově výboru jednak *Kronika o Jovianovi*, vyňatá z *Gest Romanorum*, jednak několik povídek z *Masopustu V. L. Rvačovského*. Drobné romány, vzniklé ve Francii a k nám došlé německým prostřednictvím — *Meluzína*, *Historia o císaři Oktaviánovi* (jeden z tehdy oblíbených příběhů o neprávem nařčené a zapuzené ženě), *Magelona a Historie o rytíři Galmy* —, podržují ještě středověký rytířský ráz.

V pozdějším, barokním zpracování se dochovaly příběhy o *Jenověfě a Finetě* neboli *Popelce*. Antické látky zpracovávají povídky *Kronika o Pirámovi a Tysbě* a *Kronika o té poctivé a šlechtěné paní Lukrecii*. První z nich navazuje na *Ovidia (Proměny)*, druhá zpracovává římskou pověst o ctnostné ženě.

Z *Boccacciova Dekameronu* přešly do českých tisků *Valter a Griseldis*, *Kronika utěšená o jednom znamenitém měštíninu římském jménem Dionidesovi*, *Kronika o smutném skončení Gviškarda a Sigismundy* a *Kronika o Cymonovi hloupém*. Podle pověsti o trpělivé, věrné a obětavé *Griseldě* vznikla v českém prostředí „kontrastní“ povídka *O Bryzeldě řeč zlá o zlé, kombinující motivy z různých pověstí o nevěrné ženě*. Z okruhu karolinských pověstí čerpá rozsáhlá *kronika o Floriovi a Biancofoře*. Václavek vybral z ní pro knihu tři z třinácti vložených vyprávění na dané téma, které je pak diskutováno.

Historie o nešťastném oženění Petra, krále aragonského, čerpá skutečně z dějin — především z díla polského historika *Adama Bzowského* — a pokouší se o beletrizaci se střídavými úspěchy.

Německá pověst o *Faustovi*, zvědavém moderním člověku, byla mnohokrát zpracována, Václavek se při výběru ukázek přidržel *Zibrtovy edice*, reprodukcijící tisk z roku 1610. Také příběh *Fortunatův (Fortunatus se svým pytlíčkem a kloboučkem)* má německý původ. Stal se jedním z nejoblíbenějších příběhů lidového čtení. (Knižně jej celý vydal *Josef Hrabák*, 1970.)

Evropovy bajky byly známy v české literatuře od 14. století. Václavek zařadil ukázky ze zpracování *Jana Albina Vrchbělského*, vzniklého překladem z němčiny (vydání z roku 1557). Z latinské předlohy vzešel *Markolt*, látka v celé Evropě hojně zpracovávaná (*Kratochvilná rozmlouvání krále Šalomouna nej-moudřejšího s Markoltem*); lidový chytrák, který dovede napálit pány a užívá obhroublých výrazů, se stal populární dobovou postavou.

Frantovy práva, oblíbená dobová humoristická a satirická skladba, se opi-

raly o německé zpracování Bebelovo z počátku 16. století. Podle nejvydávanejší německé knížky lidového čtení, Eylenspiгла, sbírky veselých příběhů bez jednotícího dějového pásma, vzniklo české znění, rovněž často vydávané.

Jedinou původní látkou, nezávislou na cizích vzorech, jsou příběhy bratra Jana Palečka. Jde o historickou postavu, která je našim zástupcem v galerii moudrých bláznů, šašků říkajících pravdu svým panovníkům a často zjednávajících nápravu. Historii o bratru Palečkovi vydal Jan Herben (1904), Václavek se ve svých ukázkách přidržel tohoto vydání. Proti drsným a smyslným příběhům renesančních šašků z jiných literatur představuje Paleček typ mravně ušlechtilý a vážný, jak vyplývá z jeho příslušnosti k českobratrství.

Na posledních stránkách své úvodní studie naznačil Václavek úkoly a problémy dalšího výzkumu beletrie 16. a 17. století. Dal za pravdu Janu Máchalovi, který tvrdí, že studium lidových pohádek by mělo začínat studiem knížek lidového čtení: „pro utřídění látek v lidových pohádkách poskytují české verze knížní jediný pevný princip [. . .], některé látky byly v ústní lidové tradici rozloženy na své prvky a spojeny s látkami jinými, některé se však právě v ní dočkaly uměleckého vyzrání.“⁷

Po žánrové stránce skýtá renesanční próza pestrý obraz — od rámcového vyprávění drobných povídek přes jednotlivé povídky až po novely a menší i rozsáhlejší romány. Zvláště oblíbené byly soubory drobných příhod, seskupené kolem určité osoby (Faust, Ezop, Markolt, Enšpiگل, Paleček). Zárodkem rozsáhlejších útvarů bývá většinou drobný motiv, na nějž se pak navěšují další a další epizody a příhody. Zatímco novela a facetie už vyzrály a stabilizovaly se v pevný tvar, román svou podobu teprve hledá.

Václavek vystihl, jak se v renesanční próze projevuje veliká záliba v řečnění a v přímé řeči. Postavy hrdinů nemají vývoj, vypracována bývá jen hlavní, ostatní zůstávají jen pomocné, stínové. Charaktery jsou zjednodušeny na černé a bílé, bez odstínů, dominující roli v dějové skladbě hraje náhoda.

V českém prostředí navíc k těmto rysům přistupuje podřizování náboženským zřetelům. I boccacciovské novely procházejí výběrem a úpravou, erotiky ožehavá místa se vypouštějí a na závěr se přidává „mrvní naučení“, např. k tragédii Piráma a Tysby: „Pán Bůh nás toho rač chránit, ale když láska jest, rač jí dáti s rozumem a ve zdraví užívatí.“

Z Václavkova pera (podle shodných míst s předmluvou) pochází i propagační stať v časopise Družstevní práce Panorama (č. 8, říjen 1941, str. 122—123); je podepsána jménem Lumíra Čivrného, který je uveden v knize jako editor.⁸ Clánek v Panoramě přibližuje čtenářům knihy lidového čtení, které se občas ještě najdou na půdách, jako cenný kus minulosti české krásné prózy a doklad naší staleté účasti na světovém literárním proudění. V kostce opakuje Václavek výklad třídních podmínek pro vznik renesanční beletrie. Vzdává dík předchozím badatelům, kteří vykonali značný kus práce v obje­vování tisků; ty se dochovaly často jen v jednom exempláři v některých zahraničních knihovnách (v Rusku, v Královci aj.) — nebo je bylo třeba rekonstruovat z více výtisků, protože při časté četbě pozrácely listy nebo celé archy. Zároveň upozorňuje stať na paradoxní osud těchto próz, které byly v zemi s náboženskou tradicí nejprve přehlíženy jako světské, ba někdy i pronásledovány, a pak při objevování naší minulosti nedoceny jako díla vedlejší. „A přece to byla četba našich předků, kterou sytili svou potřebu obraznosti a poezie, nebo kterou se v rozličných trampotách životních vesele pobavovali, těšili-

ce se, když se v těchto příbězích všední pořádek života trochu zamotal a navrch prorazila bujná subjektivnost (abychom užili pěkného postřehu jejich prvního objevitele u nás V. B. Nebeského),“ argumentuje Václavek na jejich obranu.

A ještě k výtvarné stránce výboru: kniha je hojně zdobena 51 dobovými dřevoryty, převzatými z renesančních a pozdějších tisků i z knih lidového čtení. Dva velcí malíři se dali inspirovat těmito látkami — Josef Mánes a Mikoláš Aleš. Také jejich obrázky jsou v knize zařazeny.

Edice renesanční prózy nebyla ve Václavkově díle ojedinělá, třeba ji vidět v souvislosti s dalšími významnými a průkopnickými antologiemi, přibližujícími starší období české literatury: předcházely jí České písně kramářské (1937) a Český národní zpěvník (1940), obojí připraveno ve spolupráci s Robertem Smetanou, posmrtně k nim přibýly Kniha satir (s Donátem Šajnerem, 1949), Český listář (1949), České světské písně zlidovělé (1955, s Robertem Smetanou).

Na první pohled je zarážející, že Historie utěšené a kratochvilné vyšly bez jakékoli pozornosti kritiky. První vydání v říjnu 1941 nezaznamenala kritika vůbec. Jednu z příčin třeba zřejmě hledat v tom, že Družstevní práce vydala knihu jako prémii určenou těm svým členům, kteří získají nového člena (tzv. „získávací prémie“). Časopis Družstevní práce Panorama přinesl (v č. 8, 1941, na str. 122) sdělení, že „za nově získaného a představenstvem přijatého člena v době od 1. října 1941 až do 30. června 1942 zašleme získávajícímu členu DP tuto knížku“. Zároveň v oznámení čteme, že až do poloviny roku 1942 budou Historie utěšené knihou neprodejnou a teprve „po 30. červnu 1942 bude zbytek nákladu nabídnut členstvu ke koupi“.

Zřejmě tento specifický způsob distribuce knihy — a také fakt, že v letech 1941—1942 už byla řada odborných časopisů nacisty zastavena — způsobil, že bibliografové nenašli ani jednu recenzi knihy. Ani druhé vydání v roce 1950 nedopadlo o mnoho lépe: jedinou recenzi přinesl časopis Radostná země, vydávaný v Opavě (roč. 2, 1952, č. 3—4, str. 118—119). Autorem recenze, podepsané šifrou D.Š., byl dr. Drahomír Šajtar. Kromě Historií utěšených věnoval v téže recenzi pozornost také Kratochvilným rozprávčkám renesančním, které připravil k vydání Antonín Grund.

Šajtar přistupuje k oběma edicím především jako folklorista (je to dáno náplní časopisu Radostná země, který nese v podtitulu označení Sborník materiálu pro studium lidu). Šajtar konstatuje, že mnohé z látek zpracovávaných v české próze 16. a 17. století pronikly do lidové tradice. Zvláště ocenil Václavkovu předmluvu, která uvádí do celé problematiky spjaté se zkoumáním renesanční beletrie. Uzavírá pak svůj kladný posudek: „A i když už Václavek nemohl korunovat svá studia syntetickým obrazem tohoto druhu české krásné prózy, zůstanou jeho poznámky rozhodně trvalým přínosem do dějin takzvaných knížek lidového čtení, kořenících právě v této literatuře renesance a humanismu.“

I když zůstala naše kritika Václavkově edici renesanční prózy hodně dlužna, neubírá to nic na průkopnickém významu Historií utěšených. Dokázaly spojit na vysoké úrovni ohled na širší čtenářský okruh s náročností výzkumu, výběru i komentáře a upozornily na důležitost žánru, který byl dotud ve vývoji české literatury neprávem přehlížen a který byl pod Václavkovým vlivem zkoumán poválečnými badateli, mezi něž patří i náš jubilant.

¹ *Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné. Výbor z české krásné prózy 16. a 17. století. Družstevní práce, Praha 1941, 337 str., uspořádal Lumír Čivrný (= Bedřich Václavek). Druhé vydání Svoboda, Praha 1950, už s Václavkovým jménem a s předmlouvou Jaroslavy Václavkové, jako 10. svazek Spisů Bedřicha Václavka. Na toto vydání se v poznámkách odkazuje.*

² Tamtéž, 335.

³ Tamtéž, 16.

⁴ Tamtéž, 11.

⁵ Tamtéž, 14.

⁶ Tamtéž, 15.

⁷ Tamtéž, 30.

⁸ Václavkovo autorství stati v Panoramě potvrdil mi Lumír Čivrný dopisem z 23. ledna 1984.

VÁCLAVEKS AUSGABE DER RENAISSANCE-KLEINEPIK

Der marxistische Literaturkritiker und -historiker Bedřich Václavek (1897—1943) hat zur Zeit des zweiten Weltkriegs eine bedeutende Edition der Renaissance-Kleinepik *Historie utěšené a kratochvilné* (Unterhaltsame und erbauliche Geschichten, 1941) herausgegeben. Da er in Illegalität lebte, erschien das Buch unter dem Namen des Übersetzers und Dichters Lumír Čivrný. Václavek dachte an einen breiteren Leserkreis und griff daher zur sprachlichen Überarbeitung. Die Edition begleitete er mit einem umfassenden Vorwort, welches die erste systematische Übersicht der tschechischen Belletristik im 16. und 17. Jahrhundert bringt. Die Bedeutung der Renaissanceprosa im tschechischen Kontext findet Václavek einerseits in der Wiederaufnahme von älteren, früher schon bekannten und beliebten Stoffen, andererseits in neuen Themen, von denen manche dank mehrmaligen Auflagen bis in den Volksmund geraten sind.

Václavek wählt kürzere Geschichten, die den Charakter einer Erzählung haben; längere Schriften bringt er im Auszug. Im Buch finden wir die sogenannten Exempla (Predigtmärlein), besonders aus *Gesta Romanorum*, Boccaccio-Novellen, Faust und Fortunatus aus deutschen Volksbüchern, Äsop-Fabeln, eine Auswahl von humoristischen und satirischen Schriften (Eulenspiegel u. a.). Den einzigen ursprünglichen tschechischen Stoff bilden die Abenteuer des Bruders Jan Paleček, des Hofnarren des Königs Jiří von Poděbrady. Václavek vorfolgt den allmählichen Übergang dieser Stoffe in volkssprachliche Literatur, einige Motive treten in Märchen auf.

Václaveks Edition wurde zum zweiten Mal im Jahre 1950, schon unter Václaveks Namen, herausgegeben.